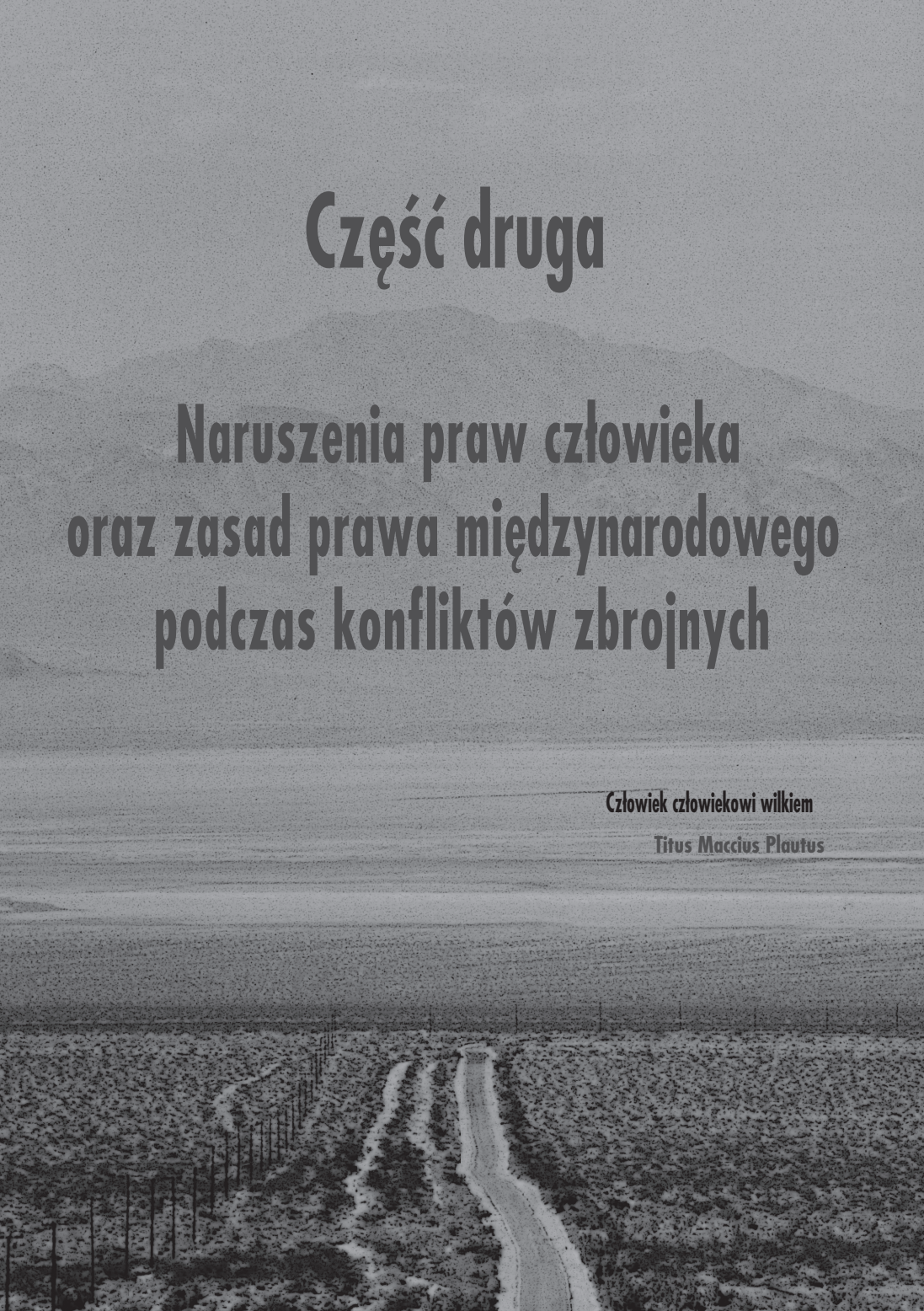
Część druga

Naruszenia praw człowieka oraz zasad prawa międzynarodowego podczas konfliktów zbrojnych

Człowiek człowiekowi wilkiem

Titus Maccius Plautus

Rozdział I
Rodzaje ataków na ludność cywilną

1. Ataki na życie

Specjalni sprawozdawcy organizacji pozarządowych, głównie typu *watch dog*, i organizacji międzyrządowych, zwracają uwagę na stale zwiększającą się liczbę osób cywilnych zabijanych w czasie konfliktów zbrojnych. W raportach z 2000, 2001 i 2002 r. Specjalny Sprawozdawca Komisji Praw Człowieka ONZ ds. pozasądowych, doraźnych i arbitralnych egzekucji Asma Jahangir wyrażała głębokie zaniepokojenie rosnącą liczbą cywilów zabijanych w czasie konfliktów zbrojnych (szczególnie wewnętrznych) w różnych regionach świata[1]. Jej następca, Philip Alston, w kolejnych raportach zwracał uwagę na dokonywane przez siły zbrojne państw, zależne od państwa grupy paramilitarne oraz tolerowane przez państwa prywatne siły zbrojne, liczne ataki na życie bezbronnej ludności, do których doszło – na przełomie 2009 i 2010 r. – podczas konfliktów zbrojnych w Afganistanie, na Filipinach, w Demokratycznej Republice Konga, Izraelu, Kolumbii, Libanie, Republice Środkowoafrykańskiej i na Sri Lance[2]. Corocznie w konfliktach zbrojnych w wyniku celowych ataków traci życie kilka tysięcy osób, które nie biorą udziału w działaniach zbroj-

[1] Zob. *Civil and political rights, including questions of: Disappearances and summary executions. Report of the special rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions* z 25 stycznia 2000, UN Doc. E/CN.4/2000/3, s. 14.

[2] *Report of the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions, Philip Alston* z 20 maja 2010 r., A/HRC/14/24, s. 9. Zob. również poprzednie raporty: z 2004 r. (E/CN.4/2005/7, par. 5-11, 45) i 2007 r. (A/HRC/4/20, par. 18, 20-24).

nych, większość z nich to kobiety i dzieci[3]. Dokładna liczba zabitych cywilów jest trudna do ustalenia. Świadków morderstw, szczególnie masowych, na ogół nie ma, miejsca egzekucji nie są oznaczane, komplikacje powoduje też trudność rozróżnienia ciał osób cywilnych od kombatantów. Ustalenie liczby zabitych osób podczas szczególnie krwawych konfliktów trwa nieraz latami. Jeszcze w 1998 r. Specjalny Przedstawiciel Afrykańskiej Komisji Praw Człowieka i Ludów ds. doraźnych, arbitralnych i pozasądowych egzekucji Ben Salem, kompletował listę ofiar ludobójstwa dokonanego w 1994 r. w Rwandzie[4].

W latach 2005-2007 uśredniona liczba ofiar bezpośrednich ataków zbrojnych wynosiła 52 tys., jednak widoczny był wyraźny wzrost liczby zgonów pomiędzy 2005 r. (42,5 tys.) a 2007 r. (63,9 tys.), co było przede wszystkim efektem zaostrzenia konfliktów w: Afganistanie, Iraku, Somalii, Sudanie i na Sri Lance. W 2007 r. pięć konfliktów zbrojnych w: Iraku (23,7 tys.), Afganistanie (6,5 tys. ofiar), Somalii (6,5 tys.), na Sri Lance (4,5 tys.) i w Pakistanie (3,6 tys.) pochłonęło dwie trzecie wszystkich ofiar z tego roku. W latach 2004-2007 36,6 % ogólnej liczby zgonów było efektem tylko konfliktu w Iraku[5].

W większości konfliktów, przede wszystkim wewnętrznych, uwidacznia się szczególna brutalność dokonywanych zabójstw i brak poszanowania dla jakichkolwiek wymagań prawa czy społecznego sumienia. Ofiarami zabójstw są niemowlęta, dzieci, kobiety w zaawansowanej ciąży. Przykładów jest zastraszająco wiele. Raport *Human Rights Watch* z 2001 odnotowuje, że w czasie tylko trzech akcji poszukiwania rebeliantów przez rosyjskich żołnierzy – nazywanych zgodnie z rosyjską terminologią operacjami „czyszczenia" – zginęło w wyniku doraźnych egzekucji więcej niż 130 cywilów, z tego tylko jednego dnia co najmniej

[3] *Ibidem*, s. 14.

[4] R. Murray, *Report on the 1998 sessions of the African Commission on Human and Peoples' Rights – 23rd ad 24th ordinary sessions: 20-29 April, and 22-31 October 1998*, „Human Rights Law Journal" 2000, nr 9-12, s. 394.

[5] *Global Burden of Armed Violence*, red. K. Krause, R. Muggah, A. Wennmann, Geneva 2008, s. 18-19.

60, łącznie z dwuletnim dzieckiem i kobietą w ósmym miesiącu ciąży[6]. Serbowie podczas ataku na Sarajewo zabili ponad 12 tys. osób nie biorących bezpośredniego udziału w walce zbrojnej, w tym 1,5 tys. dzieci[7].

Ataki na życie przyjmują formę arbitralnych, pozasądowych i doraźnych egzekucji, dokonywanych na pojedynczych osobach lub grupach ludzi. Ich dokonywanie na masową skalę jest cechą charakterystyczną głównie wewnętrznych konfliktów zbrojnych. Według oświadczenia rosyjskich organizacji obrony praw człowieka podczas I wojny w Czeczenii w Groznym zabito 23-27 tys. cywilnych mieszkańców miasta, w tym ponad 2 tys. dzieci[8]. Przedstawiciel *HRW* Peter Bouckaert opisując swój trzymiesięczny pobyt w Czeczenii stwierdził: „Mam dowody, oczywiste i proste, na ponad sto doraźnych egzekucji popełnionych przez Rosjan podczas zajmowania Groznego, morderstw dokonywanych przez rosyjskich żołnierzy i prowadzę dochodzenie w wielu więcej. Większością ofiar byli starsi mężczyźni i kobiety, którzy wyszli ze swoich piwnic po miesiącach bombardowania i ostrzeliwania po to, by być zastrzelonym przez rosyjskich żołnierzy 'wyzwalających' Grozny"[9].

Z równym nieposzanowaniem prawa traktowana była ludność cywilna podczas konfliktów na terenie byłej Jugosławii. W czasie wojny w Bośni i Hercegowinie arbitralnych, zbiorowych egzekucji dokonywały wszystkie strony konfliktu, szczególnie po zdobyciu nowych miejscowości. Największa odpowiedzialność za nie spoczywa jednak na Serbach. W 1992 r. we wschodniej Bośni w miejscowości Zaklopača, która liczyła 150 mieszkańców,

---

[6] Wydarzenia z 5 lutego 2000 r. w miejscowości Novyje Aldy i Czernoreczi, *Human Rights Watch (HRW) Report 2001. Events of 2000*, The Russian Federation, Human Rights Developments, http://www.hrw.org/wr2k1/europe/russian.html, s. 2.

[7] S. Pecanin, *Before it's too late*, „Uncaptive Minds" 1995, nr 1, s. 52.

[8] *Oświadczenie Porozumienia na rzecz Współpracy w Obronie Pokoju i Wolności, przeciwko Rozlewowi Krwi w Czeczenii, z 5 maja 1995 r., ogłoszone w Moskwie przez 21 pozarządowych organizacji, m.in. Memoriał i Moskiewską Grupę Helsińską*, w: *Misja Kowaliowa*, oprac. P. Mitzner, Warszawa 1996, s. 89.

[9] P. Bouckaert, *Chechnya: The Real War Begins*, „Human Rights Tribune" 2000, nr 1, s. 1.

siły serbskie dokonały egzekucji co najmniej 83 mężczyzn, kobiet i dzieci. W tym samym roku dokonały eksterminacji trzech czwartych spośród 4,5 tys. mieszkańców sześciu górskich wiosek[10]. W czasie konfliktu w Kosowie w styczniu 1999 r. Serbom przypisuje się również dokonanie jednego dnia w miejscowości Račak zabójstwa 45 cywilów. W domach znaleziono ciała starszych mężczyzn i kobiet, poza wsią mężczyzn w wieku „do walki" – „wszyscy posiekani kulami, które najwidoczniej zostały wystrzelone z bliska"[11]. Wszystkie ofiary były w cywilnych ubraniach.

Trudny jest los ludności cywilnej zamieszkującej okupowane tereny palestyńskie i sąsiadujące z nimi obszary Izraela. Od początku II intifady do połowy 2005 r. (w cztery i pół roku) zginęło 3200 Palestyńczyków, w tym 600 dzieci i co najmniej 150 kobiet oraz 1000 Izraelczyków, w tym ponad 100 dzieci i około 300 kobiet[12].

Między 20 stycznia a 21 kwietnia 2009 r. 6432 cywilów (w tym 454 dzieci) zostało zabitych przez lankijskie siły zbrojne podczas ofensywy w dystrykcie Mullaitivu, ogłoszonym strefą bezpieczną (*no fire zone*). 85% z nich zginęło bezpośrednio od strzałów. Specjalny Sprawozdawca ONZ dokumentuje m.in. dokonanie ostrzału artyleryjskiego przez wojsko Sri Lanki setek cywilów oczekujących w kolejce w punkcie dystrybucji żywności (7 kwietnia 2009 r.)[13].

Arbitralne i doraźne egzekucje są często odwetem za porażki armii lub jej bezsilność wobec przeważającej siły strony przeciwnej. W czasie konfliktu w Kosowie, po rozpoczęciu bombardowań przez *NATO*, nasiliły się represje sił serbskich (i Federacyjnej Republiki Jugosławii), w tym morderstwa, wobec kosowskich Albańczyków. Raport OBWE dokumentuje dokonane 25 marca

[10] Raport Specjalnego Sprawozdawcy Komisji Praw Człowieka ONZ ds. sytuacji na terenie byłej Jugosławii Tadeusza Mazowieckiego z 10 lutego 1993 r., w: *Raporty Tadeusza Mazowieckiego z byłej Jugosławii*, Poznań, Warszawa 1993, s. 112.

[11] E. Follath, *Der etwas andere Krieg*, „Der Spiegel" z 3 stycznia 2000.

[12] *Israel and the Occupied Territories. Conflict, occupation and patriarchy. Women carry the burden, Amnesty International Report*, marzec 2005, s. 3.

[13] *Report of the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions, Philip Alston. Addendum. Communications to and from Governments* z 18 czerwca 2010 r., A/HRC/14/24/Add.1, s. 253-254.

1999 r. morderstwo 55 mężczyzn w miejscowości Bela Crkva, przy czym ośmiu mężczyzn miało ponad 60 lat, dwóch ponad 70 i jeden chłopiec 13[14]. Ataki te stanowią rodzaj odpowiedzialności zbiorowej i kar zbiorowych, dokonywanych - z niemożności odwetu na żołnierzach strony przeciwnej – na ludności cywilnej. Bywają wynikiem podejrzeń o współpracę z przeciwną stroną konfliktu. Zabójstwa dokonywane są często celowo w miejscach publicznych, co ma służyć sterroryzowaniu i zastraszeniu ludności. W styczniu 2001 r. afgańscy Talibowie zabili od 100 do 300 osób w regionie Hazarajad w wyniku podejrzenia o działalność opozycyjną. Wśród zabitych znajdowali się pracownicy organizacji humanitarnych i przynajmniej jedno dziecko[15]. Jedną z bardziej powszechnych praktyk w czasie konfliktu w Kosowie było dzielenie przez siły rządowe grup uchodźców: kobiety i dzieci puszczano wolno, natomiast mężczyzn, podejrzanych o przynależność do Armii Wyzwolenia Kosowa, mordowano. Prisztińska Rada Obrony Praw i wolności Człowieka (*Priština Council for the Defence of Human Rights and Freedoms*) podaje, że tylko w 1998 r. w Kosowie zostało zabitych 1795 etnicznych Albańczyków (kobiet i mężczyzn)[16]. Czeczeńscy partyzanci dokonali licznych zabójstw Czeczeńców, którzy pracowali w prorosyjskiej administracji, oskarżając ich o kolaborację z wrogiem[17].

W czasie konfliktów liczne są zabójstwa i arbitralne egzekucje w ośrodkach zatrzymania ludności. W Bośni, w końcu lipca 1992 r. na terenie obozu w Prijedorze, w którym zgromadzono Muzułmanów z okolicznych wiosek, jednego dnia rozstrzelano z broni maszynowej 100 mężczyzn, a dalszych 40 raniono. Wszyscy zostali wywiezieni na tych samych ciężarówkach, co

---

[14] *Kosovo/Kosova. As seen, as told. An analysis of the human rights findings of the OSCE Kosovo Verification Mission, October 1998 to June 1999*, Warszawa 1999, s. 39.

[15] *Civil and political rights, including questions of: Disappearances and summary executions. Report of the Special Rapporteur* z 9 stycznia 2002, UN Doc. E/CN.4/2002/74, s. 25.

[16] *Human Rights in Yugoslavia 1998. Legal provisions, practice and legal awareness in the Federal Republic of Yugoslavia compared to international human rights standards*, Belgrad 1999 (brak nazwiska redaktora), s. 377.

[17] *HRW Report 2001. Events of 2000,* The Russian Federation, Human Rights Developments, http://www.hrw.org/wr2k1/europe/russian.html. s. 4.

sugeruje, że ranni prawdopodobnie zostali dobici. W czasie następnych dni zastrzelono kolejne 30-40 osób[18].

Odnośnie do większości ataków możliwa jest identyfikacja sprawców, którzy w poczuciu swojej słuszności i bezkarności, nie kryją faktu dokonania aktów przemocy. W części przypadków jest jednak bardzo trudno stwierdzić, która ze stron konfliktu dokonała zabójstw. Ma na to wpływ nieustrukturalizowany charakter konfliktów i częste przesunięcia linii frontu, co w połączeniu z brakiem świadków oraz niemożnością identyfikacji zwłok, uniemożliwia odkrycie prawdy o zabójstwach. Przedstawiciele OBWE odnośnie do tego problemu w Kosowie użyli wręcz określenia „fenomen nikomu nie przypisanych zabójstw"[19]. W 2009 r. odkryto w Iraku masowe groby Kurdów, którzy zginęli w latach 1987–1988 (odnaleziono 500 z poszukiwanych 3 tysięcy osób)[20]. Wiele jest również przypadków odnajdywania nieidentyfikowalnych ciał. W pierwszej połowie 2009 r. w Iraku odnotowano 210 takich przypadków (w drugiej połowie 2008 r. było ich 434)[21].

Zabójstwom ludności cywilnej często towarzyszy brak poszanowania dla zmarłych. Bywa, że ciała pozostawiane są bez pogrzebania. Zdarzały się przypadki, że ofiary zabójstw pochowane zostały dopiero po kilku miesiącach od śmierci[22].

Charakterystyczne jest również, że mimo monitorowania sytuacji na obszarach konfliktów zbrojnych przez Specjalnych Sprawozdawców ONZ przypadki arbitralnych ataków na życie, nawet masowych, pozostają bez wyjaśnienia, a sprawcy nie są karani. Wiele państw objętych konfliktem nie odpowiada w ogóle na zapytania międzynarodowych organów monitorujących przestrzeganie praw człowieka na świecie[23].

---

[18] Raport z 17 listopada 1992 r., w: *Raporty Tadeusza Mazowieckiego*..., s. 76.

[19] *Kosovo/Kosova*…, s. 35.

[20] *United Nations Assistance Mission for Iraq. Human Rights Report 15 (1 January - 31 June 2009)*, s. 9.

[21] *Ibidem*, s. 9.

[22] *Ibidem*, s. 43.

[23] Według raportu z 2010 r. Specjalnemu Sprawozdawcy Komisji Praw Człowieka ds. pozasądowych, doraźnych i arbitralnych egzekucji nie odpowiedział

Arbitralnych zabójstw dopuszczają się nie tylko strony konfliktu, ale również pracownicy prywatnych firm wynajmowanych przez operujące w regionach konfliktów wojska (głównie zachodnie), tj. *Blackwater* (obecnie *Xe*) oraz *Triple Canopy*. 16 września 2007 r. pracownicy firmy *Blackwater* zastrzelili siedemnastu cywilów (w procesie, który od stycznia 2009 r. toczy się w USA, odpowiadają oni za zabójstwo 14).

2. Ataki na godność i nietykalność

Brutalizacja współczesnych konfliktów zbrojnych skutkuje również zwiększającą się liczbą ataków na godność i nietykalność, naruszających integralność fizyczną i psychiczną ludzi. Ataki te obejmują tortury, w tym akty przemocy na tle seksualnym oraz okrutne, nieludzkie i poniżające traktowanie ludności cywilnej, łącznie z zastraszaniem.

Najbardziej dotkliwymi, stosowanymi w konfliktach zbrojnych atakami na godność i nietykalność ludzi są tortury, przede wszystkim dotkliwe bicie, a także gwałty[24], choć w niektórych konfliktach zbrojnych powszechną praktyką jest okaleczanie. Według danych sprawozdawcy Afrykańskiej Komisji Praw Człowieka i Ludów w 1999 r. w Sierra Leone dokonano ponad 1,5 tys. amputacji rąk, dłoni i nóg, nawet niemowlętom i dzieciom[25].

Tortury, stanowiące najbardziej bolesną formę naruszania integralności fizycznej oraz okrutne i nieludzkie traktowanie, bywają

---

m.in. Afganistan, Demokratyczna Republika Konga, Izrael, Kolumbia, Nigeria (atak na niemal 1 200 osób), Sri Lanka (atak na 6 432 cywilów, w tym 454 dzieci), s. 7-13.

[24] Gwałt – w specyficznej sytuacji – może zostać uznany za formę tortur, co potwierdził wyrok Międzynarodowego Trybunału Karnego ds. byłej Jugosławii w sprawie Anto Furundzija z grudnia 1998 r. *ICTY Judgement*, sprawa nr IT-95-17/1 (s. 61-63). Gwałt, mimo że jest aktem indywidualnym, może stanowić zbrodnię wojenną (kiedy gwałt dokonany przez żołnierza jest elementem zorganizowanej przemocy wobec całej ludności cywilnej, przemoc ta stanowi formę prowadzenia konfliktu zbrojnego, a wewnętrzny system karny państwa nie działa) albo zbrodnię przeciwko ludzkości (kiedy przemoc seksualna jest częścią zastraszania i terroryzowania ludności cywilnej). L. May, *Crimes Against Humanity. A Normative Account*, Cambridge 2005, s. 98-103.

[25] R. Murray, *Report of the 1999 Session of the African Commission on Human and Peoples' Rights – 25th an 26th session: 26 April – 5 May and 1-15 November 1999*, „Human Rights Law Journal" 2001, nr 5-8, s. 176.

elementem zamierzonej polityki władz i sposobem działania służb przymusu. Są metodą stosowaną podczas tzw. rozmów informacyjnych[26], szczególne w sytuacjach podejrzeń o współpracę z siłami zbrojnymi drugiej strony konfliktu. Zazwyczaj są dokonywane bez specjalnych narzędzi służących zadawaniu bólu, jednakże zdarzają się przypadki kompletowania instrumentów dla tego celu. W czasie konfliktu w Kosowie w 1999 r. na posterunku policji w Prisztinie funkcjonowała sala tortur, ze specjalnymi urządzeniami, w tym krzesłem elektrycznym[27]. W obozie filtracyjnym Czernokozowo w Czeczenii, stworzonym w celu wyizolowania spośród ludności cywilnej bojowników czeczeńskich, słowa powitania brzmiały: „Witamy w piekle. Jesteś już stracony. Umrzesz powolną i bolesną śmiercią. Nauczymy cię respektu dla rosyjskich oficerów"[28]. Zgodnie z powyższymi słowami w obozie Czernokozowo udokumentowane zostały liczne przypadki ataków na godność i nietykalność większości ludzi, którzy tam przebywali. Strażnicy dopuszczali się różnych form tortur, m.in. systematycznego bicia i gwałtów. Raport *HRW* z 2000 r. podaje, że osoby cywilne zatrzymane w tym obozie były bite podczas przesłuchań, poddawane wstrząsom elektrycznym, a efektem przesłuchań były złamania, m.in. żeber i nóg, obrażenia narządów wewnętrznych: nerek, wątroby oraz narządów płciowych. Przypadki gwałtów i seksualnego wykorzystywania dotyczyły tak kobiet, jak i mężczyzn[29]. W więzieniu w Bjelovarze w Chorwacji w 1992 r. stosowano bicie (łącznie z wybijaniem zębów i łamaniem żeber) oraz elektrowstrząsy i przypalanie papierosami, a także pozorowane egzekucje[30].

Cechą charakterystyczną współczesnych konfliktów zbrojnych jest wielokrotność i zbiorowy charakter przestępstw seksualnych. Wszystkie raporty dotyczące wszelkich konfliktów zbrojnych, zawierające opis sytuacji ludności cywilnej, donoszą o masowych gwałtach

---

[26] *Kosovo/Kosova*..., s. 47.

[27] *Ibidem*, s. 48-49.

[28] *"Welcome to hell". Arbitrary Detention, Torture and Extortion in Chechnya. HRW Report*, New York 2000, *passim*.

[29] *Ibidem*, s. 2.

[30] *Raporty Tadeusza Mazowieckiego*…, s. 42.

na kobietach, dokonywanych niezależnie od ich wieku (zarówno na kilkuletnich dziewczynkach, jak i staruszkach) oraz stanu zdrowia – gwałtów dokonywano również na kobietach w ciąży[31]. Liczba ataków tego rodzaju jest niemożliwa do dokładnego określenia, utrudniona niechęcią do składania zeznań przez ofiary. Raport Zespołu Ekspertów ds. gwałtów na terytorium byłej Jugosławii z 10 lutego 1993 r., przeliczając liczbę udokumentowanych ciąż będących wynikiem gwałtów, szacuje minimalną liczbę gwałtów podczas wojny w byłej Jugosławii na 12 tys. Dane, które otrzymał Zespół Ekspertów, pochodziły jednak tylko z sześciu szpitali, zespół uznał więc, że w czasie wojny w byłej Jugosławii gwałty były powszechne[32]. Podobne oceny odnoszą się do Rwandy, w której według danych podawanych przez Misję ONZ w Demokratycznej Republice Konga w 2000 r. w prowincji Kivu w skupisku 30 tys. uchodźców wewnętrznych przebywało (ujawniło się) 2 tys. kobiet – ofiar gwałtów[33]. Specjalny Sprawozdawca ds. przemocy wobec kobiet Yakin Ertürk odnotowuje, że tylko w pierwszej połowie 2007 r. w Południowym Kivu zostało zgłoszonych 4500 przypadków gwałtów. „Akty gwałtu i niewolnictwa seksualnego dokonywane przez grupy zbrojne mają na celu całkowite fizyczne i psychiczne zniszczenie kobiet, co ma skutki dla całej społeczności. Kobiety są brutalnie gwałcone zbiorowo, często na oczach ich rodzin i społeczności. W wielu przypadkach męscy krewni są zmuszani pod groźbą broni do gwałtów na własnych córkach, matkach i siostrach. Często kobiety, po zgwałceniu, są ranione nożami bądź strzałami w narządy rodne"[34].

Zespół *Global Burden of Armed Violence* – opierając się na rozproszonych danych organizacji humanitarnych – oszacował, że w Sierra Leone w latach 1991-2001 zgwałcono co najmniej 215 tys. kobiet, Rwandzie w 1994 r.: 250-500 tys., Bośni i Hercegowinie w l. 1992-1995:

---

[31] *Kosovo/Kosova*…., s. 54-55.

[32] *Raporty Tadeusza Mazowieckiego*..., s. 168.

[33] *Children and armed conflict: Report of the Secretary-Genaral* z 7 września 2001, UN Doc. A/56/342-S/2001/852, s. 15.

[34] *Report of the Secretary-General on the protection of civilians in armed conflict* z 28 października 2007, UN Doc. S/2007/643, s. 12.

14-50 tys., Liberii w l. 1989-2003: 500 tys., w Kosowie w l. 1998-1999: 23,2-45,6 tys.[35] Sekretarz Generalny NZ, opierając się na badaniach społecznych przeprowadzonych w fazie postkonfliktowej w domach respondentek lub w miejscach czasowego schronienia, głównie obozach dla uchodźców, przekazał, że w Liberii (wojna w latach 1989-1994) 49% kobiet stwierdziło, że padło ofiarą co najmniej jednego aktu przemocy dokonanego przez żołnierzy, 17% było bitych, związanych lub przetrzymywanych pod strażą, 32% było obmacywanych, a 15% uległo gwałtowi, jego próbie lub innemu seksualnemu wykorzystaniu; w Ugandzie (konflikt zbrojny w latach 1980-1986) 70% respondentek z dystryktu Luwero padło ofiarą gwałtu, w tym duża część zbiorowego; na Wschodnim Timorze (konflikt w 1999 r.) spośród 288 kobiet, które wzięły udział w badaniu, wobec 24% osoby spoza rodziny stosowały przemoc; w Sierra Leone (1991-1999) spośród 991 respondentek (przekazujących informację o 9166 osobach – członkach ich rodzin) 9% (oraz 8% kobiet-członków rodziny) było ofiarami wojennej przemocy seksualnej[36].

Raporty organizacji humanitarnych, dokumentujących przebieg konfliktów zbrojnych, odnotowują istnienie niewolnictwa seksualnego. Kobiety bywają celowo zatrzymywane i długotrwale przetrzymywane w specjalnych miejscach (obozach bądź odrębnych budynkach w ośrodkach zatrzymania i internowania), gdzie są wielokrotnie gwałcone[37]. Raport Wysokiego Komisarza NZ ds. Praw Człowieka z 17 września 1999 r. odnośnie do przestrzegania praw człowieka w Timorze Wschodnim odnotowuje istnienie trzech obozów pomiędzy Saui i Atapupu, w których młode kobiety były przetrzymywane i wielokrotnie gwałcone przez indonezyjską milicję[38]. Podobne doniesienia dotyczą m.in. konfliktów w Sierra Leone, Liberii oraz Bośni i Hercegowinie. Stan niewolnictwa seksualnego w Demokratycznej Republice Konga miał oznaki

[35] *Global Burden …*, s. 39.

[36] *In-depth study on all forms of violence against women. Report of the Secretary-General* z 6 lipca 2006, UN Doc. A/61/122/Add.1, s. 45.

[37] *Raporty Tadeusza Mazowieckiego...*, s. 175 - 176.

[38] UN Doc. E/CN.4/S-4/CRP.1, s. 6.

„dehumanizacji i zniszczenia całej społeczności". „Kobiety, które przetrwały miesiące zniewolenia seksualnego były zmuszane do jedzenia ekskrementów i ciał swoich zabitych bliskich"[39].

Tortury, w tym gwałty, są sposobem zastraszenia ludności i zmuszenia jej do opuszczenia miejsca zamieszkania. Raporty dokumentują dokonywane w tym celu gwałty w miejscach publicznych, również na oczach dzieci[40]. M.in. z tego powodu Rada Bezpieczeństwa, w rezolucji nr 1820 z 19 czerwca 2008 r., sklasyfikowała gwałt i inne formy przemocy seksualnej wśród rodzajów broni wojennej[41].

Tortury stosowane są nie tylko względem ludności uznawanej przez strony konfliktu za nieprzyjacielską, ale również względem osób udzielających innym bezstronnej pomocy. Specjalny Sprawozdawca Komisji Praw Człowieka ONZ ds. sytuacji na terenie b. Jugosławii Tadeusz Mazowiecki odnotował w raporcie z 28 sierpnia 1992 r. przypadki szczególnie ciężkiego znęcania się przez siły serbskie nad katolickimi księżmi i zakonnicami w rejonie Banja Luki[42].

Niejednokrotnie wyciszenie starć zbrojnych nie kończy przemocy seksualnej. W regionie Ituri w Demokratycznej Republice Konga między majem 2003 (w 2003 r. UE przeprowadziła w Itruri operację *Artemis*) a czerwcem 2007 r. w prowadzonym przez Lekarzy bez Granic szpitalu w Buni zarejestrowano 7482 przypadki indywidualnych i zbiorowych gwałtów. Sprawcami zdecydowanej większości z nich (około trzech czwartych) byli członkowie grup zbrojnych. 2 do 4% ofiar gwałtów stanowili mężczyźni i chłopcy[43].

---

[39] *Report of the Secretary-General on the protection of civilians in armed conflict* z 28 października 2007..., s. 12.

[40] *Rape as the weapon of war. Christian Aid Report z 2 maja 2002*, http://www.reliefweb.int/w/rwb.nsf/s/3c98d677b25eaba5c1256bb90035c3e0, s. 2.

[41] UN Doc. S/RES/1820 (2008).

[42] *Raporty Tadeusza Mazowieckiego...*, s. 42.

[43] *Ituri. 'Civilians still the first victims'. Permanence of sexual violence and impact of military operations, Médecins Sans Frontières Report*, Geneva 2007, s. 11-19.

3. Ataki na wolność i bezpieczeństwo

Ataki na wolność, rozumianą jako swoboda poruszania się oraz na bezpieczeństwo, traktowane jako stan wolny od bezpośrednich ataków i skutków działań wojennych, są powszechne podczas konfliktów zbrojnych. W sytuacji konfliktów zbrojnych wolność poruszania się jest ograniczana poprzez toczące się działania zbrojne, jednak wobec ludności cywilnej bywają wprowadzane dodatkowe ograniczenia, wynikające z określonej polityki władz. Powszechnie zdarza się, że w wyniku stosowania tej polityki bezpieczeństwo ludności relatywnie maleje.

Częstą praktyką stron konfliktu jest uniemożliwianie ludności cywilnej opuszczenia terenu walk[44], nawet w sytuacjach, gdy miejscowość ma stać się lub już jest celem bardzo intensywnego ataku. Przykładem jest oblężenie Sarajewa podczas wojny w Bośni, zamknięcie Groznego i czasowe zamknięcie Samaszek podczas pierwszej wojny w Czeczenii. W wielu przypadkach strona konfliktu pozoruje możliwość opuszczenia rejonu walk. Podczas oblężenia Groznego w końcu grudnia 1999 r. armia rosyjska utworzyła sześć korytarzy humanitarnych dla ludności cywilnej chcącej opuścić miasto. Informacja ta nie dotarła jednak do dużej części ludności cywilnej lub dotarła z opóźnieniem uniemożliwiającym skorzystanie z korytarzy. Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. pozasądowych, doraźnych i arbitralnych egzekucji Asma Jahangir w raporcie z 2000 r. zarzuciła władzom rosyjskim pozorowanie akcji zaznaczając, że żaden z rosyjskich samolotów nie rozrzucił nad Groznym ulotek informujących o otwarciu korytarzy humanitarnych (o istnieniu korytarzy informowało radio). W rozumieniu sprawozdawcy była to raczej próba uprzedzenia cywilów o nadchodzącym ataku, niż rzeczywista wola bezpiecznego wyprowadzenia ich z miasta[45]. Co więcej, organizacje humanitarne

[44] *List otwarty Sekretarza Generalnego Amnesty International do Organizacji Narodów Zjednoczonych*, zamieszczony w: *Bezprawie. Przemoc. Bezkarność. Federacja Rosyjska wraz z Republiką Czeczenii w dokumentach, Raport Amnesty International*, Warszawa 2000, s. 311.

[45] *Civil and political rights, including questions of: disappearances and summary executions. Report of the Special Rapporteur. Addendum* z 2 lutego 2000 r., UN Doc. E/CN.4/2000/3/Add.1, s. 68.

donosiły o czasowych zamknięciach korytarzy oraz atakach na ludność cywilną korzystającą z nich, w tym o ostrzeliwaniu. W ocenie uchodźców „to nie była droga życia, to była droga śmierci"[46].

Liczne, szczególnie w czasie konfliktów w Czeczenii i Kosowie, były żądania zapłaty za umożliwienie opuszczenia terenu walk. Rosyjskie służby kontrolne za przekroczenie granicy Północnej Osetii żądały od Czeczeńców 500 do 1000 rubli (20-40 dolarów) od osoby[47]. Raport Funduszu Ludnościowego Narodów Zjednoczonych odnośnie do konfliktu w Kosowie stwierdza, że po przyjęciu zapłaty za zezwolenie na przejście w postaci pieniędzy i biżuterii serbscy żołnierze i tak dokonywali gwałtów na bardziej atrakcyjnych kobietach[48].

W specyficznej sytuacji *de facto* uwięzienia na obszarze Autonomii Palestyńskiej znaleźli się Palestyńczycy po rozpoczęciu II intifady. Zablokowanie przejść przez punkty kontrolne, nadzorowane przez izraelskich żołnierzy, uniemożliwiło „normalne" funkcjonowanie 3,5 mln Palestyńczyków, zamknęło im dostęp do pracy, szkół i opieki medycznej, odcięło dostęp do pomocy humanitarnej. Zdarzały się przypadki odmowy przejścia przez bramki kontrolne kobietom zmierzającym do szpitali położniczych. W efekcie rodziły one na ziemi przy punktach kontrolnych, bez jakiejkolwiek pomocy medycznej[49].

Zdarzają się przypadki, że opuszczająca teren walk ludność cywilna jest zawracana na granicy. W czasie pierwszej wojny czeczeńskiej decyzją władz rosyjskich dla czeczeńskich uchodźców zamknięta została granica Północnej Osetii, na skutek czego ludzie zmuszeni zostali do powrotu pod ostrzałem artyleryjskim obu stron[50]. W 1999 r. odmówiono otwarcia granicy czeczeńsko-ingu-

---

[46] AI (Международная Амнистия): Российская Федерация: Чечня. За Родину, Moskwa 1999, s. 23.

[47] *List otwarty...,* s. 310.

[48] *UNFPA (United Nations Population Found) Report: Assessment Report On Sexual Violence in Kosovo*, http://www.unfpa.org/news/pressrom/1999/kosovo-report.doc, s. 6-11.

[49] *Israel and the Occupied Territories...*, s. 6-10.

[50] *List otwarty…*, s. 309.

skiej konwojowi setek samochodów, w których podróżowała ludność cywilna. W powrotnej drodze do Groznego konwój stał się celem ataku rakietowego, mimo że znajdowały się w nim widocznie oznakowane samochody Czerwonego Krzyża. W wyniku ataku zginęło co najmniej 50 osób[51]. W czasie konfliktu w Bośni i Hercegowinie Macedonia odmówiła przyjęcia na granicy grupy około 200 uchodźców muzułmańskich. Tego samego dnia 17 mężczyzn z tej grupy zostało rozstrzelanych przez Serbów[52].

We wszystkich konfliktach częste są masowe, arbitralne zatrzymania i aresztowania ludności cywilnej oraz nieuzasadnione przetrzymywanie w obozach filtracyjnych i miejscach internowania. Zatrzymanie podczas konfliktu zbrojnego następuje często na podstawie wcześniej sporządzonych list wybitnych przedstawicieli danej społeczności, ale zatrzymywane są również przypadkowe osoby podejrzewane o współpracę ze stroną przeciwną. W skrajnych przypadkach liczna część ludności cywilnej przechodzi przez ośrodki filtracyjne. W konflikcie czeczeńskim podstawą zatrzymania był często wygląd, sugerujący rosyjskim służbom status bojownika, nazwisko zbieżne z nazwiskiem czeczeńskiego dowódcy, przebywanie z dala od miejsca stałego zameldowania lub niekompletność dokumentów[53]. Zatrzymana ludność cywilna kierowana była na mocy arbitralnej decyzji rosyjskich oficerów do obozów filtracyjnych. Według danych *Amnesty International* pomiędzy 11 grudnia 1994 a 22 lipca 1995 r. przez obozy filtracyjne w Czeczenii przeszło 1325 osób[54], mężczyzn, kobiet oraz dzieci. Spośród osób zatrzymanych w czasie konfliktów zbrojnych wiele przetrzymywanych jest długotrwale bez wyroku sądowego. Mężczyźni podejrzani o działalność terrorystyczną byli przetrzymywani w bazie Guantanamo Bay latami bez wyroku sadowego.

---

[51] *HRW World Report 2001, The Russian Federation, Human Rights Developments*..., s. 2.

[52] *Raport Specjalnego Sprawozdawcy ds. sytuacji na terenie byłej Jugosławii z 10 lutego 1993 r.*, w: *Raporty Tadeusza Mazowieckiego*..., s. 112.

[53] *HRW Report: "Welcome to Hell"*..., s. 2.

[54] AI: Российская Федерация…, s. 25-26.

Część spośród zatrzymanych, co jest szczególnie częste w sytuacji wewnętrznego konfliktu zbrojnego, zostaje oskarżona o przestępstwa związane z toczącym się konfliktem. Sposób prowadzenia procesu zazwyczaj narusza większość zasad rzetelności, przede wszystkim nie zostaje zagwarantowane prawo do obrony, nie jest również spełniony wymóg bezstronności. Z naruszeniem tych praw zostało w 1998 r. skazanych za działalność terrorystyczną 1242 kosowskich Albańczyków[55].

W wielu konfliktach fakt zatrzymania i oskarżenia oraz miejsce przetrzymywania utrzymywane są w tajemnicy, przez co osoby zatrzymane przez wiele miesięcy uważane są za zaginione. Biuro *UNHCHR* dokumentuje tysiące wymuszonych zaginięć podczas konfliktu na Timorze Wschodnim, m.in. pozostaje nieznany los 2,5 tys. osób, które poszukiwały schronienia pod rezydencją Carlosa Belo, skąd zostały wyprowadzone przez milicję i indonezyjskie siły zbrojne 6 września 1999 r.[56] Liczba osób zaginionych spośród albańskiej ludności Kosowa w 1998 r. oscylowała wokół 1,6 tys.[57]. W Myanmarze (Birmie) w latach 1989-1999 zaginęło blisko 10 tys. osób[58].

W wielu konfliktach wewnętrznych, szczególnie na Kaukazie, zdarzają się zatrzymania dokonywane przez przeciwną państwu stronę konfliktu. Raport rosyjskiego rzecznika praw człowieka o działalności w 2000 r. wprost zwraca uwagę na doniesienia o istnieniu tajnych więzień strony czeczeńskiej, w których przetrzymywani są zatrzymani przez tę stronę ludzie[59]. Raporty rosyjskie utożsamiają ich jednak z zakładnikami, których branie jest niemal powszechną praktyką w tym rejonie. Najgłośniejszym

---

[55] *Human Rights in Yugoslavia 1998…*, s. 379.

[56] *Report of the High Commissioner for Human Rights on the human rights situation in East Timor* z 11 września 1999 r., UN Doc. E/CN.4/S-4/CRP.1, s. 6.

[57] *Human Rights in Yugoslavia 1998...*, s. 378-379.

[58] C. Mojsiewicz, *Leksykon problemów międzynarodowych i konfliktów zbrojnych*, Wrocław 1999, s. 28.

[59] Доклад о деятельности Уполномоченного по правам человека в Российской Федерации в 2000 году, Moskwa 2001, s. 12.

przypadkiem wzięcia zakładników był atak jednego z czeczeńskich dowódców Szamila Basajewa na szpital w Budionnowsku, w którym zabito ponad sto osób, a tysiąc zatrzymano. Doniesienia o braniu zakładników dochodziły również podczas konfliktu w Kosowie. Federalny rząd nowej Jugosławii podał, że w 1998 r. Armia Wyzwolenia Kosowa („albańscy terroryści") dokonała 292 „porwań"[60]. W przypadku wielu konfliktów ludność cywilna strony przeciwnej bywa zatrzymywana w celu jej późniejszej wymiany na własnych żołnierzy.

Rodzajem zatrzymania, który również może być klasyfikowany jako branie zakładników jest wykorzystywanie ludzi jako żywych tarcz dla ochrony celów wojskowych, w tym żołnierzy strony konfliktu. W czasie konfliktu w Kosowie Serbowie dla ochrony przed atakami *NATO* grupowali ludność albańską wokół koszar i magazynów z amunicją, zmuszali cywilów do eskortowania konwojów wojskowych. W starciach z Armią Wyzwolenia Kosowa żołnierze serbscy udawali ludność cywilną lub posługiwali się lokalną ludnością dla ułatwienia sobie przeszukiwania domów[61]. Podczas konfliktu na Sri Lance oddziały Tamilskich Tygrysów (*Liberation Tigers of Tamil Eelam – LTTE*) przetrzymywały ludność cywilną jako żywe tarcze, chroniąc własnych żołnierzy i jednocześnie zapewniając sobie dostęp do pomocy humanitarnej[62].

Powszechną praktyką podczas współczesnych konfliktów zbrojnych, odwrotną w stosunku do blokowania możliwości wyjazdu, ale drastycznie zmniejszającą bezpieczeństwo ludzi, jest masowe wyrzucanie z domów i wysiedlanie ludności cywilnej. W czasie konfliktu na Timorze Wschodnim w 1999 r. wysiedlonych zostało, według szacunków *UNHCHR*, 120 do 200 tys. ludzi, co stanowiło około jedną czwartą ludności[63]. Według danych

---

[60] *Human Rights in Yugoslavia 1998...*, s. 378.

[61] *Kosovo/Kosova...*, s. 94-96.

[62] *Report of the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions, Philip Alston. Addendum. Communications to and from Governments* z 18 czerwca 2010 r.…, s. 254.

[63] *Report of the High Commissioner for Human Rights on the human rights situation in East Timor....*, s. 5.

z 1998 r. w czasie konfliktu w Angoli liczba osób wysiedlonych wewnętrznie oscylowała wokół 3 mln, co również stanowiło jedną czwartą populacji[64].

4. Łamanie zasad prowadzenia konfliktów zbrojnych

Powszechnie we współczesnych konfliktach zbrojnych łamane są zasady prowadzenia konfliktów, w tym podstawowy zakaz atakowania ludności cywilnej. Wszystkie ataki na życie, godność, nietykalność, wolność i bezpieczeństwo poszczególnych ludzi są jej naruszeniem. Częste są także ataki na grupy ludzi, którzy znajdują się w strefach wolnych od działań zbrojnych, w obozach lub przemieszczają się w kolumnach uchodźców. Powszechne są ataki na cele cywilne oraz ataki bez rozróżnienia.

Jednym z najbardziej krwawych ataków na strefę wolną od działań zbrojnych była prowadzona przez serbskie oddziały Armii Republiki Spiskiej *VRS* agresja na Srebrenicę, strefę bezpieczeństwa ustanowioną przez Radę Bezpieczeństwa. Serbowie postrzegali miasto jako cel wojskowy, uzasadniając, że oprócz cywilów znajdują się w niej oddziały wojskowe bośniackiego rządu. 11 lipca 1995 r. bośniaccy Serbowie po kilkudniowej walce zdobyli Srebrenicę. W strefie zabili około 7 tys. osób, głównie mężczyzn i chłopców w wieku 16 do 60 lat, a pozostałe 40 tys. zmuszone zostało do ucieczki[65].

Liczne są ataki na ludzi, którzy przebywają w obozach dla uchodźców. Są to ataki grup przebywających na terenie obozów, jak i ataki zewnętrznych sił zbrojnych na obozy. Szczególnie krwawe walki wynikające zarówno z rywalizacji zbrojnych grup uchodźców, jak i z zewnętrznych ataków, toczyły się w obozach dla rwandyjskich uchodźców w Zairze. Można stwierdzić, że wprost przeniósł się do nich konflikt zbrojny. Większość ludzi nie

[64] *Children and armed conflict: Report of the Secretary-General* z 7 września 2001..., s. 1.

[65] *Report of the Secretary-General pursuant to General Assembly Resolution 53/35 on „The fall of Srebrenica"* z 15 września 1999, UN Doc. A/54/549, s. 2.

biorących udziału w działaniach zbrojnych była terroryzowana przez zmilitaryzowane grupy i jednocześnie stawała się ofiarami ataków dokonywanych w celu unieszkodliwienia (zniszczenia) zbrojnych grup. W wyniku ataku dokonanego przez Patriotyczną Armię Rwandyjską, militarne skrzydło Patriotycznego Frontu Rwandyjskiego (uchodźców z grupy etnicznej Tutsi[66], przebywających na terenie Ugandy) na obóz Kibeho w południowo-zachodniej Rwandzie 18 kwietnia 1995 r. w pięć dni zginęło kilka tysięcy Hutu[67]. W czasie konfliktu w Rodezji w drugiej połowie lat siedemdziesiątych obozy uchodźców rodezyjskich w Mozambiku były centrum szkolenia partyzantów, w związku z tym stały się celem ataków sił zbrojnych Rodezji. W wyniku ataku na obóz Nyadzonia, dokonanego 9 sierpnia 1976 r., śmierć poniosły setki uchodźców[68]. W dniach od 3 do 18 kwietnia 2002 r. w wyniku ataku izraelskiego na obóz uchodźców palestyńskich w Dżeninie, w którym mieszkało około 14 tys. ludzi, w tym 47% poniżej 15 i powyżej 65 r. życia, uzasadnianego obecnością na terenie obozu 200 uzbrojonych mężczyzn, oskarżanych przez stronę izraelską o działalność terrorystyczną, obóz opuściło około 11 tys. ludzi, a śmierć poniosło 52 Palestyńczyków. Szacunkowo połowę ofiar stanowiła ludność cywilna[69].

Stosunkowo częste są ataki na ludność cywilną, dokonywane bez wątpliwości co do cywilnego statusu ludności. Ich celem są m.in. kolumny uchodźców. Ludzie wychodzący z oblężonych miast

---

[66] Podział mieszkańców głównie Rwandy i Burundi na Tutsi i Hutu określany jest najczęściej w literaturze jako podział na grupy etniczne, grupy plemienne lub społeczno-etniczne, w rzeczywistości jest raczej podziałem na stany i klasy, KK, *Konflikty plemienne: Rwanda i Burundi (Kronika i informacje)*, „Sprawy Narodowościowe" 1995, z. 1, s. 52. W pracy zostanie utrzymana ogólnie przyjęta terminologia.

[67] *Uchodźcy świata 2000. 50 lat pomocy humanitarnej*, red. M. Cutts, Warszawa 2000, s. 276.

[68] *Ibidem*, s. 49.

[69] *Report of the Secretary-General prepared pursuant to General Assembly resolution ES-10/10 (Report on the situation in Jenin)*, http://www.un.org/peace/jenin, p. 44-45.

bywają atakowani nawet w sytuacji, gdy ich wyjście było uzgodnione ze stroną konfliktu. Podczas pierwszej wojny w Czeczenii 500 osobowa grupa kobiet i dzieci opuszczająca 16 marca 1996 r. wieś Samaszki została ostrzelana przez rosyjskie wojsko[70].

Podobnie jak ludność, we współczesnych konfliktach zbrojnych często atakowane są cele cywilne, również takie, które są niezbędne dla przetrwania ludności. Niszczenie źródeł, jak i inne metody pozbawiania ludności wody, dostaw jedzenia, lekarstw, a także prądu i gazu, szczególnie zimą, w rejonach, gdzie panują niskie temperatury, stało się jednym z rodzajów broni i sposobów walki. Podczas oblężenia Sarajewa, trwającego od 3 lipca 1992 do 9 stycznia 1996 r., w wyniku ataków obu stron konfliktu zostały zniszczone urządzenia publiczne zaopatrujące miasto w wodę i prąd, a ludność okresowo, celowo była pozbawiana lekarstw i środków higieny.

Praktyką podczas konfliktów, szczególnie wewnętrznych, jest niszczenie wszystkich miejsc, w których ludność cywilna mogłaby się schronić. Podczas konfliktu na Timorze Wschodnim w 1999 r. milicja i armia indonezyjska zniszczyły 80% domów i infrastruktury[71]. W czasie konfliktu w Kosowie poważnie uszkodzona lub zniszczona została prawie połowa domów, w niektórych miastach Kosowa nawet ponad 75%[72]. Atakowane są również dobra kulturalne, zabytki i świątynie. Szczególnie wiele spośród nich zostaje zniszczonych w rejonach, które można uznać za kulturowe tygle. Specjalny Sprawozdawca ds. sytuacji w b. Jugosławii w raporcie z 17 listopada 1992 r. zwraca uwagę, że w czasie konfliktu w Bośni i Hercegowinie „wiele meczetów, kościołów i innych miejsc kultu, w tym cmentarzy i klasztorów, zostało zniszczonych lub sprofanowanych. Szkody ponieśli wyznawcy wszystkich religii, włączając w to muzułmanów, katolików, prawosławnych, protestantów i wspólnotę żydowską"[73].

---

[70] Materiały grupy Siergieja Kowaliowa, w: *Misja Kowaliowa*…, s. 137.

[71] S. Scharfe, *East Timor: The Long Walk to Independence*, „Human Rights Tribune" 1999, nr 4, s. 8.

[72] S. Leckie, *Kosovo's Next Challenge: Fixing the Housing Mess*, „Human Rights Tribune" 1999, nr 6, s. 1.

[73] *Raporty Tadeusza Mazowieckiego*..., s. 74.

Zarówno ludność, jak i obiekty cywilne, stają się ofiarami częstych we wszystkich konfliktach zbrojnych ataków dokonywanych bez rozróżnienia. Zdarza się, że bombardowane i ostrzeliwane są całe miejscowości. Przykładem takich ataków jest wiele miast i wsi chorwackich, bośniackich, czeczeńskich, m.in. Dubrownik, Sarajewo, Samaszki, Grozny. Sarajewo było ostrzeliwane przez cały okres oblężenia, a jego ludność cywilna była celem kampanii snajperskich. Grozny był celem rosyjskich bombardowań dwukrotnie od grudnia 1994 r. do stycznia 1995 r. i od listopada 1999 r. do lutego 2000 r. Ataki podczas drugiego oblężenia uzasadniane były rosyjską redefinicją osób cywilnych. Zgodnie z nią wszyscy, którzy po 11 grudnia 1999 r. pozostali w mieście, byli terrorystami i w związku z tym potencjalnym celem ataków[74]. Według szacunków *UNHCR* w mieście 10 grudnia przebywało 35-40 tys. osób cywilnych[75]. Stosując przyjętą przez siebie definicję Rosjanie praktykowali „oczyszczanie terenu" poprzez wrzucanie granatów do piwnic, w których często ukrywała się ludność cywilna. Podobnej redefinicji pojęcia ludności cywilnej dokonano na Sri Lance, gdzie siły bezpieczeństwa uznały wszystkich cywilów znajdujących się w rejonie walk za kolaborantów i potencjalnych członków sił powstańczych i atakowały ich bez rozróżnienia[76]. Efektem ataków bez rozróżnienia jest niszczenie całych miejscowości. Wioska Komsomolskoje, w której bojownicy czeczeńscy poszukiwali m.in. pomocy medycznej, została przez wojsko rosyjskie 4 marca 1999 r. zrównana z ziemią[77]. Podczas II intifady, między listopadem 2000 r. a majem 2004 r., na okupowanym terytorium palestyńskim armia izraelska zniszczyła ponad 4 tysiące domów palestyńskich,

---

[74] AI: Российская Федерация..., s. 21.

[75] *UNHCR: Chechnya: confusion over Russian ultimatum, Briefing Notes* z 10 grudnia 1999, s. 1.

[76] *Question of the violation of human rights and fundamental freedoms in any part of the world, with particular reference to colonial and other dependent countries and territories, Report of the Special Rapporteur, Mr. Bacre Waly Ndiaye. Addendum. Visit to Sri Lanka*, UN Doc. E/CN.4/1998/68/Add.2, s. 8.

[77] *HRW World Report 2001, The Russian Federation, Human Rights Developments...*, s. 2.

duże obszary upraw rolniczych, instalacje elektryczne, wodociągowe i kanalizacyjne[78]. Na Zachodnim Brzegu Jordanu podczas izraelskiej operacji przeciwko terrorystom palestyńskim w 2002 r. w dużym stopniu zniszczone zostały – często w wyniku celowych działań – budynki palestyńskie, w tym domy ludności cywilnej oraz dobra kultury, m.in. znaczna część zabytkowej część Nablusu. Podczas wojny prowadzonej przez Izrael z Hezbollahem na terytorium Libanu w 2006 r. Izrael używał na masową skalę broni kasetonowej, powodując rany i śmierć wielu osób cywilnych oraz znaczne zniszczenia miejscowości. W 2007 r. Sekretarz Generalny ONZ zwracał uwagę, że na południu Libanu pozostały po wojnie z 2006 r. setki tysięcy niewybuchów[79]. Również w 2009 r. liczne były ataki regularnego wojska izraelskiego na skupiska ludności cywilnej. Kampania w Gazie (operacja *Cast Lead*, prowadzona od 27 grudnia 2008 do 18 stycznia 2009 r.), podczas której używano broni kasetonowej, doprowadziła do zniszczenia infrastruktury cywilnej, w tym szkół, szpitali, studni. Całkowicie zniszczono co najmniej 3540 domów oraz 268 fabryk i magazynów, poważnie uszkodzone zostało kolejnych 2870 domów[80]. Podobne ataki bez rozróżnienia prowadziła w 2009 r. także armia lankijska (w regionie Vanni). Kolejna eskalacja konfliktu między rządem Sri Lanki a Tamilskimi Tygrysami doprowadziła do bezpardonowych ataków wojska rządowego na cały zdobywany teren, w tym na punkty medyczne (wielokrotnie ostrzeliwane). Ataków bez rozróżnienia dokonują także działające niezależnie od państwa (najczęściej przeciw niemu) grupy zbrojne, które posługują się często techniką ataków samobójczych. W okresie od stycznia do marca 2007 r. w Iraku w wyniku ataków samobójczych zginęło 700 cywilów, a 1200 zostało rannych. Tylko w jednym ataku w sierpniu tego samego roku w Sindżar (północny Irak) zginęło 430 cywilów,

[78] *Israel and the Occupied Territories...*, s. 4.

[79] *Report of the Secretary-General on the protection of civilians in armed conflict* z 28 października 2007..., s. 16.

[80] *"I Lost Everything". Israel's Unlawful Destruction of Property during Operation Cast Lead. Human Rights Watch Report*, New York 2010, s. 3.

a ranionych zostało kolejne 500 osób[81]. W pierwszej połowie 2008 r. w Iraku zginęło 6787 cywilów (w 2009 r. 1841), a 20178 zostało rannych (w 2009 r. 4797)[82].

Do atakowanych miast najczęściej nie są dopuszczane konwoje z pomocą humanitarną ani służby medyczne lub ich działalność poddawana jest radykalnym ograniczeniom. Efektem tego jest pozostawienie ludności cywilnej bez pomocy. Na Sri Lance (region Vanii) w 2009 r. tysiące ostrzelanych cywilów zostało pozostawionych bez jakiejkolwiek pomocy humanitarnej, w tym medycznej. Około połowa osób rannych w wyniku bombardowania Groznego pozostała bez pomocy[83]. Podczas operacji izraelskiej przeciwko terrorystom palestyńskim w kwietniu 2002 r. w pierwszych dniach operacji do zablokowanego Dżeninu nie była wpuszczana ani pomoc humanitarna, ani wyspecjalizowane jednostki pomocy medycznej. Obecna – prowadzona przez Izrael i Egipt – blokada strefy Gazy, trwająca od czerwca 2007 r. spowodowała katastrofę humanitarną obejmującą od ponad trzech lat 1,5 mln osób. Do strefy nie jest dopuszczana podstawowa pomoc humanitarna (wojska izraelskie zatrzymały 31 maja 2010 r. konwój humanitarny statków płynących do Gazy z materiałami budowlanymi i sprzętem medycznym i dokonały zatrzymania pracowników organizacji humanitarnych; w wyniku akcji zginęło co najmniej 9 osób)[84].

Efektem niedopuszczania pomocy humanitarnej do regionów objętych konfliktem zbrojnym jest geometryczny wzrost liczby pośrednich ofiar konfliktu zbrojnego. Często liczba

---

[81] *United Nations Assistance Mission for Iraq. Human Rights Report (1 January-31 March 2007)*, dostępne ze strony: http://www.uniraq.org/docsmaps/undocuments.asp#HRReports (dostęp 4.07.2010)

[82] *United Nations Assistance Mission for Iraq. Human Rights Report 15 (1 January - 31 June 2009)*, s. 7.

[83] *Ibidem*, s. 1-2.

[84] *Report of the Special Rapporteur on the situation of human rights in the Palestinian territories occupied since 1967, Richard Falk* z 7 czerwca 2010 r., UN Doc. A/HRC/13/53/Rev.1, s. 14-16.

pośrednich ofiar nawet kilkakrotnie przewyższa liczbę osób zmarłych w wyniku bezpośrednich ataków. W latach 1999-2005 w Południowym Sudanie, gdzie sytuacja była ekstremalna, zmarło ponad 425 tys. ludzi, z których tylko 0,3% było ofiarami bezpośrednich ataków zbrojnych[85]. Wstrzymanie pomocy humanitarnej jest też efektem eskalacji walk w regionie przebywania ofiar konfliktu. W 2008 r. ze wschodniego Konga (Północne Kivu, Ituri, Goma) ze względu na poważną groźbę ataku ze strony Bożej Armii Oporu (*Lord's Resistance Army – LRA*) wycofały się organizacje humanitarne, pozostawiając 100 tys. ludzi bez wsparcia, m.in. 14 tys. uchodźców w miejscowości Doruma zostało całkowicie pozbawionych dostępu do zewnętrznej pomocy[86]. W styczniu 2008 r. w efekcie walk w Mogadiszu przez 20 dni nie była w ogóle prowadzona akcja rozdawania pomocy humanitarnej, przez co 5 tys. beneficjentów tej pomocy (nie posiadających żadnych zapasów) zostało pozostawionych bez środków umożliwiających przetrwanie[87].

Praktyką, która łamie podstawowe zasady prowadzenia konfliktów zbrojnych, jest stosowanie zakazanych przez prawo międzynarodowe środków i metod walki zbrojnej. Stosowana jest broń masowego rażenia. W czasie powstania Kurdów na północy Iraku w 1988 r., wojska irackie użyły broni chemicznej. W Czeczenii Rosjanie używali kasetowych bomb kulkowych i artyleryjskich pocisków igłowych. Na świecie wciąż używane są miny lądowe, które po zakończeniu konfliktu nie są rozbrajane. Według szacunków rocznie w wyniku ich wybuchu ginie około 20 tys. osób[88].

Stosowanie nieludzkich metod działań zbrojnych zakończyło się niezwykle tragicznie w Etiopii. Wojsko w walce z partyzantami stosowało m.in. taktykę spalonej ziemi, rekwirowało żywność, bloko-

---

[85] *Global Burden...*, s. 43.

[86] *Report of the Secretary-General on the protection of civilians in armed conflict* z 29 maja 2009 r. UN Doc. S/2009/277, s. 22.

[87] *Ibidem*, s. 22.

[88] C. Sommaruga, *Keynote address*, „International Review of the Red Cross" 1996, nr 1-2, s. 25.

wało dostawy żywności i wody do oblężonych miast. Katastrofalna susza, która w 1984 r. dotknęła Etiopię, spotęgowała działania ludzi i doprowadziła do głodowej śmierci około miliona osób.

5. Ludobójstwo i polityka czyszczenia etnicznego

Ludobójstwo skupia w sobie niemal wszystkie rodzaje ataków na ludność cywilną. Akt ludobójstwa, zgodnie z art. II Konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa z 1948 r., to:„którykolwiek z następujących czynów, dokonany w zamiarze zniszczenia w całości lub części grup narodowych, etnicznych, rasowych lub religijnych jako takich:

- zabójstwo członków grupy,
- spowodowanie poważnego uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia psychicznego członków grupy,
- rozmyślne stworzenie dla członków grupy warunków życia, obliczonych na spowodowanie ich całkowitego lub częściowego zniszczenia fizycznego,
- stosowanie środków, które mają na celu wstrzymanie urodzin w obrębie grupy,
- przymusowe przekazywanie dzieci członków grupy do innej grupy”[89].

We współczesnych konfliktach zbrojnych polityka ludobójstwa przybiera najczęściej formę masowych ataków na ludność cywilną, w tym zabójstw, tortur, gwałtów oraz przymusowych wysiedleń.

Nie ma kontynentu, który nie doświadczyłby ludobójstwa. Do najbardziej szokującego aktu ludobójstwa po II wojnie światowej doszło podczas konfliktu zbrojnego w Rwandzie. Według szacunków pomiędzy kwietniem a lipcem 1994 r. poniosło tam śmierć 800 tys. osób[90]. Nie był to pierwszy przypadek ludobójstwa

[89] Tekst: *Wybór dokumentów do nauki prawa międzynarodowego*, oprac. K. Kocot, K. Wolfke, Wrocław, Warszawa 1978, s. 205-209.

[90] *Uchodźcy świata 2000. 50 lat pomocy humanitarnej*, red. M. Cutts, Warszawa 2000, s. 269.

w rejonie afrykańskich Wielkich Jezior. Już wcześniej w Rwandzie i Burundi dochodziło do wielu masakr i gwałtów na masową skalę, dokonywanych wzajemnie przez grupy etniczne Tutsi i Hutu, szczególnie w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych. Współczesna historia Afryki jest pełna przypadków ludobójstwa. W czasie walk rozgorzałych w Kongo po uzyskaniu przez nie niepodległości w 1960 r., armia kongijska zmasakrowała m.in. setki osób z plemienia Baluba w prowincji Kasai. Również działania reżimu Oumeza Idi Amin Dada w Ugandzie uznać można, z racji permanentnego charakteru zabójstw, za ludobójstwo. W czasie wojny domowej w latach 1971-1978 zamordowano kilkaset tysięcy osób cywilnych, w większości opozycjonistów (czyny na tle politycznym nie zawierają się w definicji ludobójstwa zawartej w konwencji z 1948 r.), ale również ludność z grup etnicznych Acholi i Lango. Podczas secesji Biafry od Nigerii w latach 1967-1970 zginęło kilka tysięcy członków ludu Ibo. Od 2003 r., mimo nieustannie powtarzanych deklaracji „nigdy więcej" trwa ludobójstwo w sudańskim Darfurze.

W Azji do najbardziej zatrważającego, masowego unicestwiania ludzi doszło w Kambodży (Kampuczy) w czasie konfliktu zbrojnego i rządów Czerwonych Khmerów w latach 1970-1979. W trzyipółrocznym okresie rządów Czerwonych Khmerów zginęło ponad półtora miliona osób (z 12 tys. mnichów ocalało pięciuset)[91]. Ponieważ były to zabójstwa na tle ideologicznym, również dyskusyjne jest zaliczanie ich do kategorii ludobójstwa. Aktów ludobójstwa dokonała armia pakistańska w czasie konfliktu związanego z secesją Pakistanu Wschodniego i powstaniem Bangladeszu, dopuszczając się masowych zabójstw mieszkańców Bengalu podczas rozpoczętej 25 marca 1971 r. akcji pacyfikacyjnej. Również armia syngaleska na Sri Lance dopuszczała się, szczególne w latach 1986-1987, ludobójstwa wobec ludności tamilskiej. Podobnie armia indonezyjska wobec ludności Timoru

[91] P. Ostaszewski, *Kambodżańskie piekło*, w: *Zarys dziejów Afryki i Azji 1869-1996. Historia konfliktów*, red. A. Bartnicki, Warszawa 1998, s. 397. Dane podawane przez różnych autorów oscylują wokół 1,5-2 mln ofiar.

Wschodniego w okresie okupacji, trwającym od 1975 do 1999 r., winna jest wielu masowych morderstw, gwałtów i wysiedleń. W czasie indonezyjskiej okupacji zginęła ponad jedna trzecia populacji Timoru Wschodniego. Za politykę ludobójstwa należy również uznać politykę Chińskiej Republiki Ludowej, stosowaną od prawie pięćdziesięciu lat, wobec Tybetańczyków i Ujgurów. W rejonie Ameryk akty ludobójstwa skierowane były głównie przeciwko rdzennej ludności. W latach 1970-1974 w Paragwaju, przy współudziale rządu, zostało zamordowanych tysiące Indian Ache. W Brazylii w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych masowo wysiedlano Indian z ich terytoriów. Liczne są przykłady ludobójstwa w rejonie Bliskiego i Środkowego Wschodu. Należą do nich m.in. irackie ataki z użyciem broni chemicznej na wioski Kurdów w 1988 r. i na szyickich powstańców w 1991 r. Akty ludobójstwa nie są też obce współczesnej historii Europy. Do wielu masakr, masowych gwałtów i wysiedleń doszło na terenie byłej Jugosławii, głównie w Bośni i Hercegowinie w latach 1992-1995 (za akt ludobójstwa została – wyrokiem *ICJ* – uznana serbska operacja w i wokół Srebrenicy w 1995 r.[92]) i w Kosowie w latach 1998-1999; a także na Kaukazie, przede wszystkim w Czeczenii, w latach dziewięćdziesiątych XX wieku.

W ostatniej dekadzie XX w. ludobójstwo zaczęło być utożsamiane głównie z polityką czyszczenia etnicznego (czystek etnicznych). Pojęcie to wiązane jest przede wszystkim z sytuacją na terytorium Jugosławii (przed i po jej rozpadzie)[93]. Oceniając stosowalność Konwencji przeciw ludobójstwu podczas wojen

[92] W orzeczeniu z 26 lutego 2007 r.: *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide* (*Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro*) *Judgement,* I.C.J. Reports. General List 2007, No 91.par. 242-376 (pierwsze orzeczenie 11 czerwca 1996: *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, Preliminary Objections, Judgment,* I.C.J. Reports 1996, par. 595).

[93] Termin „czystka etniczna" został utworzony na początku lat osiemdziesiątych dla określenia polityki albańskiej większości wobec serbskiej mniejszości w Kosowie, jednakże polityka, którą charakteryzuje to pojęcie, była prowadzona już wcześniej.

na Bałkanach *ICJ* stwierdził, że polityka czystek etnicznych może być formą ludobójstwa tylko, jeśli spełnia kryteria definicyjne ludobójstwa zawarte w Konwencji przeciw ludobójstwu. Polityka czystek etnicznych może też stanowić zbrodnię przeciwko ludzkości lub zbrodnię wojenną, również zależnie od tego, czy spełnia kryteria zaliczenia do nich. Czystki etniczne są więc subkategorią ww. zbrodni. ICJ zdefiniował politykę czystek etnicznych jako „dążenie do obszaru etnicznie homogenicznego poprzez usuwanie osób lub określonych grup z tego terenu za pomocą użycia siły lub groźby jej użycia"[94].

Dokonując specyfikacji czystek etnicznych na działania o charakterze eksterminacyjnym oraz prześladowania i szykany[95], należy zauważyć, że w czasie konfliktu zbrojnego większość poważnych ataków na ludność cywilną należy do kategorii działań eksterminacyjnych. Obejmują one:

- Doraźne i masowe egzekucje, rozpowszechnione oraz systematycznie dokonywane gwałty, tortury i zaginięcia (dokonywane w Sudanie, Czeczenii, Kosowie, Bośni i Hercegowinie, na Timorze Wschodnim, Sri Lance, w Kolumbii, Nikaragui, Rwandzie, Burundi, Wietnamie[96]);
- Stosowanie walki głodem, blokowanie dostępu konwojom humanitarnym z pomocą dla ludności cywilnej (Kosowo, Czeczenia, Bośnia i Hercegowina, Nigeria);
- Arbitralne uwięzienia, internowanie i przetrzymywanie ludności cywilnej w obozach i więzieniach w nieludzkich warunkach, bez zapewnienia odpowiednich racji żywno-

[94] Orzeczenie z 26 lutego 2007r.: *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide* (*Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro*)..., s. 190.

[95] Podział dokonany przez C. Głuszenię poprzez analogię do podziału zbrodni przeciwko ludzkości. C. Głuszenia, *Czystki etniczne – nowe wyzwanie dla międzynarodowego prawa humanitarnego*, w: *Międzynarodowe prawo humanitarne. Wybrane zagadnienia ze szczególnym obowiązkiem jego krzewienia i upowszechniania*, red. T. Jasudowicz, Toruń 1997, s. 69 i n.

[96] Przykłady nie mają charakteru wyczerpującego.

ściowych i opieki medycznej (Czeczenia, Kosowo, Bośnia i Hercegowina, Timor Wschodni);
- Bezpośrednie ataki na ludność cywilną i obiekty niewojskowe, stosowanie represaliów wobec ludności cywilnej, branie zakładników, używanie ludności cywilnej jako żywych tarcz chroniących obiekty i transporty wojskowe (Czeczenia, Kosowo, Bośnia i Hercegowina, Timor Wschodni, Sri Lanka);
- Ekspulsje i przymusowe przesiedlenia (Czeczenia, Kosowo, Timor Wschodni);
- Niszczenie dziedzictwa kulturowego i duchowego, niszczenie budynków cywilnych, w tym domów mieszkalnych, w celu uniemożliwienia powrotu ludności (Czeczenia, Bośnia i Hercegowina, Kosowo, Timor Wschodni).